

Prosjektbeskrivelse

Sammendrag

Dette prosjektets målsetting er å rehabilitere et sentralt beliggende kulturlandskap i Tolga sentrum gjennom å gjenoppta den aktiviteten området originalt ble brukt til: dyrking av mat, samt å istandsette områdets mange tørrmurer. Området ligger i skråningen mellom den gamle «Gata» i Tolga og Glomma, og har historisk blitt brukt av de som bodde i sentrumsgårdene. På disse gårdene bodde arbeiderne ved Tolgen Smeltehytte som ble etablert i 1670. Dette prosjektet eies av Tolga kommune i tett samarbeid med de private grunneierne som eier hver sine deler av området (i alt åtte grunneiere), og lokale aktører innen landbruk, skole, helse og inkludering, som er interessert i å ta i bruk området til dyrking og tilknyttet, relevant aktivitet.

1. De gamle hagene i Gata – Bakgrunn

Mye av den historiske samfunnsutviklingen innenfor Cirkumferensen handler om hvordan arbeidere ved Røros kopperverk utviklet områder for dyrking av mat. Et av disse områdene, hvor sammenhengen mellom fjellandbrukets historie og kopperverket kan ses svært tydelig, er i «Gata» på Tolga og skråningen nedover mot Glomma. I Gata lå gårdene til de som jobbet på Tolga Smeltehytte og i skråningen dyrket de mat til egen husholdning.

Denne skråningen ligger svært gunstig til for sol og varme, og må ha vært et frodig område i regional sammenheng for dyrking av mat til de som bodde i sentrumsgårdene på Tolga. Vi vet at området var svært viktig for matproduksjon til de som jobbet på Smeltehytta. Trolig ble det dyrket ulike kålsorter, salater og bær i området, men nøyaktig hva som ble dyrket er, som det historiske landbruket i Norge generelt, mye diskutert. Se mer om dette i prosjektbeskrivelsens kapittel 4.

Området var opprinnelig hauger med slagg hvor det ble bygd opp steinmurer, og tilkjørt matjord og hestegjødsel. Til nå er det registrert 118 tørrmurer i på vestsiden av Glomma i Tolga sentrum og nordover Erlia. Mange av disse ligger i skråningen fra brua og opp til Snekkargarden, altså på hele nedsiden av Gata.

I dag ser vi at jordsmonnet i skråningen mellom Gata og Glomma er rikt, noe som må komme av aktiv gjødsling og dyrking i rundt 300 år. Lokale kilder sier at dyrkingen i skråningen begynte å avta rundt 1970 da det storindustrielle landbruket skjøt fart. Tolga sentrum markerer 350 årsjubileum nå i 2020.

I dag er området en del av det som nå er blitt foreslått som Utvalgt Kulturlandskap for Innlandet Fylkeskommune.

2. Rehabilitering av kulturlandskap gjennom bruk

Det overordnede målet er å rehabilitere dette området som et kulturlandskap med en svært sentral beliggenhet innenfor Cirkumferensen. For å oppnå rehabilitering over tid, vil det være helt avgjørende å skape lokal interesse for å ta i bruk området til aktivitet og kunnskapsutvikling knyttet til de temaene området legger til rette for. Hele området er privat grunn, og all aktivitet vil derfor være betinget grunneiernes samtykke.

Målet fremover er å skaffe oss praktisk erfaring knyttet til:

- områdets egenskaper som dyrkingsfelt
- å bruke området som grunnlag for kunnskapsutvikling om områdets kulturhistorie og fjellandbruket generelt.

- å bruke området som arena for kunnskapsoverføring knyttet til grønnsaksdyrking i fjellandbruket spesielt, dette i samråd med grunneiere.
- å etablere ny interesse blant grunneiere og lokale aktører om å kunne ta i bruk området til dyrking og relevant aktivitet.
- å bruke området for utvikling og overføring om tradisjonshåndverk – mer spesifikt tørrmuring.

3. Trinnvist prosjekt

Prosjektet vil nødvendigvis gå over flere år. Fordi området er delt inn i flere private eiendommer er prosjektets fremdrift alltid avhengig av et tett samarbeid med grunneierne hele veien. Til nå har dialogen med grunneierne vært utelukkende positiv. På grunnlag av tillatelser fra grunneierne ble området i vår (2020) pløyd opp og tilrettelagt for anleggelse av kjøkkenhager, og flere lokale aktører er allerede godt i gang med dyrking på området.

3.1. År 1 (2020)

2020 vil være et prøveår hvor vi starter gjenopptakelse av grønnsaksdyrking, og tester ut potensialet på flere hold. I år har 9. klasse ved Tolga skole og Flyktningetjenesten på Tolga vist sin interesse, og begge aktører er i gang med sine kjøkkenhager på de områdene hvor grunneiere har gitt tillatelse til denne formen for aktivitet. Planter er kjøpt inn av Gunhild Skattebu i Fjellurt, som også har blitt leid inn som fagperson på planter og dyrking. Flere av grunneierne er også selv i gang med å prøve seg frem med dyrking på sine eiendommer.

Målet i år er å

- Teste ut og stimulere for langsiktig lokal interesse blant skole, flyktningetjeneste, grunneiere og andre for å ta i bruk området til dyrking. Se på mulige samarbeidsløsninger.
- Utnytte lokal fagkunnskap om grønnsaksdyrking, dette tilknyttet den lokale bedriften Fjellurt.
- Se på muligheter for å koble sammen Snekkargårdens aktiviteter rundt kunst og kultur med aktivitet i de gamle hagene. Snekkargården er en av gårdene i Gata og eies av billedkunstner Kristin Skrivervik som nå bruker gården som kunstnerresidens og visningsarena. Skrivervik mottar støtte fra Innlandet Fylkeskommune for å drive kunstnerresidens.
- Se på muligheter for å bruke Lokalmatdagen på Tolga som arena for formidling av den aktiviteten som har vært i hagene gjennom sesongen.
- Kartlegge muligheter for å bruke området som kursarena for tradisjonshåndverk, først og fremst tørrmuring. Mål om å bidra positivt inn i regionens fagmiljø.
- Samle historisk kunnskap om området.
- Kartlegge næringsinnhold og lokale dyrkingsforhold på området, dette også på bakgrunn av første års dyrking i 2020.

3.2 Videre vei

Først etter at vi har gjennomført mye av den aktiviteten vi nå er i gang med for 2020, vil vi kunne si noe mer om hvilken vei vi går for å oppnå de overordnede målene (kap. 2). Som nevnt er prosessen betinget av grunneiernes interesse, og videre er vi avhengig av lokalt engasjement for å kunne ivareta området gjennom (relevant) bruk.

Spørsmål som høst 2020 må søkes besvart er:

- Hvilke erfaringer har grunneierne etter året? Hva fungerte/fungerte ikke? Ønsker for videre vei?
- Hva er skolen og flyktningetjenestens erfaringer med å bruke området til sin undervisning og aktivitet?

- Vil det være aktuelt å jobbe videre med å ta i bruk Snekkargarden, dens lokaler og dens kulturaktivitet opp imot aktivitet i kjøkkenhagen?
- Andre aktørers interesse
- Hva er Bondelagets erfaringer og ønsker med aktiviteten opp imot Lokalmatdagen?
- Hvordan best gå frem for å utnytte området for kurs og kompetanseheving opp imot tradisjonshåndverk (tørrmuring). Dette som en del av restaurering av området.
- Videre organisering, prosjektledelse og økonomi

4. Grønnsakshager i Rørosregionen: hva ble dyrket?

De første grønnsakhagene ble anlagt av Røros kobberverk i Mølmannsdalen (1694?) og i Engan på Røros på slutten av 1600-tallet. Det er naturlig å tro at Røros kobberverk tok med seg denne tradisjonen til Tolgen hytteplass. Røros kopperverk drev Tolga Smeltehytte fra 1670 til 1871.

Både gruvefolket og folket på smeltehyttene var bønder som var delvis sjølberget. Syklusen for gruveåret ga arbeiderne mulighet til å dyrke jord ved siden av arbeidet i gruvene eller på smeltehytta. Dette var et viktig økonomisk fundament som gjorde at verksarbeiderne trengte mindre i lønn. I hvilken grad de dyrket grønnsaker eller om de dyrket fôr for dyra er det vanskelig å fastslå. Hva dyrket de? Sannsynligvis kålrot og nepe (Budalsnepe). Nepe ble dyrket i Norge helt fra middelalderen.

Poteten kom først til Innlandet gjennom prestestanden en gang etter 1750. Den er kjent i Trysil fra 1760-70-åra. Og i Oppdal noe senere. Det er derfor naturlig å tenke seg at noen hadde prøvd seg på potetdyrking i Tolga en gang mellom 1790-1800, og sannsynligvis var det presten som var først ute. I hele perioden fra 1814-1850 hadde vi «potetprestene» som snakket varmt om potetens betydning i kostholdet.

Fra 1800 og utover delte reiseagronomene ut frø (turnips- og nepefrø) på sine møter rundt omkring i landet.

Rundt 1900 inspirerte Hulda Garborg Sima Gjelten (1879-1971) i Hodalen til å dyrke hodekål, ekspresspisskål, fire sorter blomkål og et par andre sorter kål, grønnkål, pastinakk, rabarbra, stikk løk, sjalottløk, fem ulike sorter gulrot, nepe, kålarbi, salat, reddiker, turnips, timian, karve og rødbeter, men disse var ikke årvisst moden i Hodalen. Det er naturlig å tro at noe av det samme ble dyrket på Tolga.

De historiske kildene om hva som ble dyrket og hvordan, er lite detaljerte. Det det finnes mer av, er nedtegninger om hva som «gikk galt» årene med krig, dårlig vær og sykdom, og mindre om hva man faktisk fikk til. Kanskje er også noe av grunnen til at de historiske kildene rundt dyrking er svake, at dette var kvinnenens domene. Gode nedtegnede, historiske kilder er med andre ord få, men gjennom jordprøver, test-dyrking og samtaler med lokale aktører, vil vi etter hvert kunne danne oss en bedre formening om hva som ble dyrket på området vi i dette prosjektet jobber med. Som en siste «funfact» ble det etter sigende også dyrket tobakksplanter i denne skråningen grunnet de varme forholdene som sola og steinmurenes varmemagasinerende effekt ga.